

VÁLTOZATOK DIÓTÖRŐRE VARIANTS FOR NUTCRACKER

PAKSY TÜNDE¹

Absztrakt: A *Diótörő* hallatán elsősorban Csajkovszkij karácsonyi klasszikussá vált balettje jut a nagyközönség eszébe, míg a balett alapjául szolgáló mű, E. T. A. Hoffmann *Diótörő és egérkirály* című meséje kevesebbek számára ismert eredeti formájában. Mindazonáltal a balett népszerűsége annyiban visszahatott Hoffmann meséjének recepciójára, hogy számos teljes vagy átdolgozott szövegkiadást ösztönzött. Ezeknek egy része valóban az eredeti szövegre referál, míg mások a balettváltozathoz vagy annak egy konkrét előadásához kötődnek szorosabban. A tanulmány bevezető részében az eredeti szövegből létrejött különböző szövegváltozatok hálózatának vázolására törekszem, külön kitérve a magyar nyelvű kiadásokra is. A tanulmány gerincét két magyar nyelvű szövegkiadás fordításszemponthú összehasonlítása képezi, amelyek egyben a legelterjedtebb magyar fordításoknak is tekinthetők. 1930-ban Sárközy György fordításában a Franklin Kiadónál jelent meg *Diótörő és egérkirály* címmel egy népszerű fordítás, majd részben ezt a szövegváltozatot dolgozta át 1979-ben a Móra Kiadó számára Tarbay Ede. Az átdolgozás mértéke jelentős, számos ponton túlmegy a stilisztikai változtatásokon, háttérben egyfajta kiadói koncepció vélelmezhető. A tanulmány végén erre vonatkozó elgondolások megfogalmazására is sor kerül.

Kulcsszavak: E. T. A. Hoffmann, *Diótörő és egérkirály*, Sárközy György, Tarbay Ede, szövegváltozatok, átdolgozás, összehasonlítás

Abstract: When people hear *The Nutcracker*, it is Tchaikovsky's classic Christmas ballet that comes to mind, while the work on which the ballet is based, E. T. A. Hoffmann's *The Nutcracker and the Mouse King*, is less familiar in its original form. Nevertheless, the popularity of the ballet has had a knock-on effect on the reception of Hoffmann's tale, to the extent that it has inspired a number of complete or revised editions. Some of these indeed refer to the original text, while others are more closely linked to the ballet version or a specific performance of it. In the introduction to this paper, I will attempt to outline the network of different versions of the original text, with special reference to the Hungarian editions. The mainline of the study will be a translation comparison of two Hungarian editions of the text, which can also be considered the most widely used Hungarian translations. The extent of the reworking is considerable, going beyond stylistic changes at many points. A kind of publishing concept can be assumed to be behind it, in reference to which some hypotheses will be formulated at the end of the paper.

¹ DR. PAKSY TÜNDE
egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem BTK MFI
Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék
paksytunde@hotmail.com

Keywords: E. T. A. Hoffmann, *The Nutcracker and the Mouse King*, György Sárközy, Ede Tarbay, text variants, revision, comparison

1. Bevezetés

E. T. A. Hoffmann *Nußknacker und Mausekönig*, azaz *Diótörő és egérkirály* című meséjének recepciója kapcsán joggal állítja a Deutscher Klassiker Verlag mérvadó kiadásának kommentárja, hogy a kezdeti nehézségek ellenére a német irodalom egyik legnépszerűbb művévé vált. Rengeteg idegen nyelvű fordítás, számos önálló kiadás és átdolgozások mellett külön figyelmet érdemelnek a különböző művészetek általi feldolgozások, különös tekintettel az illusztrációkra és Csajkovszkij *Diótörő* című balettjére (vö. Hoffmann 2008: 1346). Figyelembe véve a különböző rövidített és átdolgozott szövegkiadásokat is, számos különböző változatról beszélhetünk, amelyek forrása nem minden esetben az eredeti elbeszélés, így nemcsak első, hanem másod-, harmad- vagy akár sokadik szintű derivátumok is létrejönnek. Jelen tanulmány bevezetéseként igyekszem felvázolni a különböző változatok között így létrejövő hálózatos kapcsolatokat, majd áttérek a két legelterjedtebb magyar fordítás összehasonlítására.

1.1. Az eredeti kiadványról

Valószínűleg 1815-ben született meg a *Kinder-Mährchen*, azaz *Gyermekmesék* című kiadvány terve az egymással jó barátságot ápoló három romantikus német író, Carl Wilhelm Salice-Contessa, Friedrich Baron de la Motte Fouqué és E. T. A. Hoffmann fejében. Mindhárman egy-egy mese megírására vállalkoztak, Contessa a *Das Gastmahl*, Foqué a *Die kleinen Leute*, Hoffmann pedig a *Nußknacker und Mausekönig* (*Diótörő és egérkirály*) című mesét szánta az ifjúság szórakoztatására, valamint ő készítette az egyes mesék előtt és után megjelenő egy-egy színes és egy-egy fekete-fehér rajzot is. A koncepció szerves részét képezte, hogy a kötet mindenképpen megjelenjen az 1816-os karácsonyi vásárra, olyannyira, hogy még kiadót is váltottak ennek érdekében. A kiadványt kifejezetten a gyermek olvasók számára készítették, bár a kortárs kritikák a *Nußknacker* esetében több ízben is hangot adtak azon kételyüknek, vajon az ifjú olvasók képesek-e követni a bonyolult cselekményt, és úgy vélekedtek, a mese jobb helyen lett volna egy urak és hölgyek számára kiadott mesekötetben (vö. Hoffmann 2008: 1344). Ez részben meg is történt, hiszen a *Diótörő és egérkirály* szinte változtatás nélkül került be Hoffmann *Die Serapions-Brüder* (*A Szerapion-testvérek*) című elbeszélésgyűjteményébe, amelynek elbeszélő keretében a fent említett kritikákra is reflektál a mű fiktív elbeszélője. A képzelőerővel és fantáziával megáldott gyermekeket olyan kompetens olvasónak nevezi, akik többet érdemelnek, mintsem, hogy a mese címszava alatt üres fantáziálgatással traktálják őket (vö. Hoffmann: 2008: 306–308). Vagyis Hoffmann, annak ellenére, hogy a *Serapions-Brüder*² célközönsége alapvetően a felnőtt publikum, a *Diótörő és egérkirályt* továbbra is gyermekeknek szánt mesének tekintí. Ez az álláspont határozza meg

² Az elbeszélésgyűjteménynek sajnos mind a mai napig nem létezik teljes magyar fordítása, ezért inkább a német címmel hivatkozom.

a mese recepcióját is, így mivel a két autorizált szövegváltozat csupán minimális eltéréseket mutat, a derivátumok szempontjából inkább párhuzamos eredőnek tekinthetjük őket.³

1.2. Derivátumok

Mint azt a bevezetőben jeleztem, a mű recepciója során számos különböző variáns jött létre. Egyrészt különböző fordítások, másrészt átdolgozások láttak napvilágot, amelyek részben párhuzamos szálakon futnak, részben egymásra épülő változatok. Az eredeti különböző nyelvű fordításai, valamint az eredetiből készült német nyelvű átdolgozások, könnyített és/vagy rövidített olvasmányok, illusztrált vagy képeskönyvváltozatok egymással párhuzamosnak tekinthetők, intenciójukat tekintve azonban alapvetően eltérőek. Közös vonásuk, hogy első szintű derivátumok, azaz közvetlenül az eredeti szövegre referálnak. A derivátumok következő szintjét a fordításokból és/vagy átiratokból készített alkotások jelentik, úgymint a nem eredeti kiadás alapján készített rövidített és illusztrált kiadások és feldolgozások. A legismertebb derivátum ezen a szinten az id. Alexandre Dumas 1845-ös francia nyelvű átiratából készített librettó Csajkovszkij *Diótörő* című balettjéhez, amelynek elsőpró sikere háttérbe is szorította az eredeti mesét. Így ma már csak nehezen vagy sok esetben nem is lehet meghatározni, milyen szintű derivátumokról beszélhetünk az egyes feldolgozások esetében. Egyrészt számos szöveges és/vagy illusztrált kiadvány igyekszik a Csajkovszkij-balett meséjét visszaadni,⁴ másrészt a balettfelvételek és -filmek mellett további audiovizuális fel- és átdolgozások is megjelentek, újrag vagy tovább írva a történetet, mint pl. a *Barbie és Diótörő* című animációs film vagy a *Diótörő* történetének folytatásaként értelmezhető Lasse Hallström és Joe Johnston által rendezett *Diótörő és a négy birodalom* című 2018-as fantasy film.

Magyar nyelven is számos különböző változatban találkozhatunk a diótörő meséjével, kezdve Hoffmann meséjének fordításaitól, az idegen nyelvű rövidített művek fordításain és a balettismertetőkön át egészen a magyarul írott változatokig. Legutóbb Varró Dániel *Diótörő* című verses átirata (2020) és Csukás István *Diótörőcske* (2021) című mesejátéka jelent meg, két egészen eltérő megközelítésmódot mutatva be, egyikük sem tekinthető azonban újrafordításnak.

Sajátos módon a fordítások között is találunk többszörös derivátumot a magyar kiadások esetében. A Magyar Országos Közös Katalógus Adatbázis alapján a legkorábbi *Diótörő és egérkirály* fordítást Juhász Andor készítette,⁵ egy, a Béta Kiadó

³ Ugyanakkor a két kötet szerkesztési elvei merőben eltérnek, ez azonban inkább Hoffmann szerkesztési elveire nézve informatív, a mese értelmezésére nincs különösebb hatással.

⁴ Ilyen például Buda Ferenc *Diótörő* kiadványa, amely alcímében még feltünteti a forrásokat: „E. T. A. Hoffmann meséje és Csajkovszkij balettműve alapján írta Buda Ferenc” (2017), és mellékletként a *Diótörő szvit* felvételét is tartalmazza.

⁵ Ellenőrzésre szorul, hogy teljes-e az adatbázis, nem lelhető-e fel valahol ennél is régebbi kiadvány, hiszen ez a fordítás több mint 100 évvel az eredeti kiadás és bő 30 évvel a Csajkovszkij-balett ősbemutatója után jelent meg.

gondozásában megjelent Hoffmann-kötet számára 1924-ben. A kiadvány két Hoffmann-mesét tartalmaz, a másik *Az idegen gyermek*, Zádor István fordításában. Alig pár évvel később, 1930-ban a Franklin Kiadó Hoffmann-kötetében is megjelent a *Brambilla hercegnő* mellett a *Diótörő és egérkirály* is magyar fordításban, amelyet Sárközy György készített. Ezt a fordítást később más kötetekben is kiadták, így az 1968-ban Lator László válogatásában és Gergely Erzsébet szerkesztésében kiadott *Német kisregényekben* és az Európa Kiadó 1977-es illusztrált szövegkiadásában is⁶, 2019-ben pedig e-book-formátumban is megjelent. 2018 decemberében Esterházy Dóra fordításában jelent meg újabb magyar kiadásban a mű, ennek vizsgálatára még nem került sor. A legismertebb és elterjedtebb kiadás egyelőre a Móra Kiadó *Diótörő* kötete, amelynek fordítóit a következőképp adják meg: „Sárközy György és Juhász Andor fordítását gondozta Tarbay Ede” (Hoffmann 1979). Vagyis nem klasszikus újrafordítással van dolgunk, hanem két korábbi fordítás valamely szempontok szerint átdolgozott változatával. Jelen tanulmányban elsősorban azt vizsgálom, milyen szövegszerű eltérések észlelhetők a német eredeti és a Tarbay által gondozott kiadvány között, és arra keresem a választ, milyen tényezők lehettek befolyással a szöveget gondozó döntéseire.

A vizsgálat során a Móra Kiadó 1979-es, Tarbay Ede által gondozott kiadásának első négy fejezetét teljességében összevettem, majd a kirajzolódott tendenciózus különbségek után egyes szövegrészek célzott összehasonlítását sikerült elvégezni. A vizsgált magyar kiadás másodszerzői közlése sajnos csak találgatásra ad okot azt illetően, vajon mit rejt a „fordításokat gondozta” megfogalmazás. Nem derül ki belőle, vajon egyforma mértékben támaszkodott-e Tarbay a Juhász Andor- és a Sárközy György-féle fordításra, illetve összevetette-e azokat az eredeti fordítással. E két fordítás közül egyelőre csak Sárközy Györgyét volt alkalmam vizsgálni, abból a szempontból, abban hogyan jelennek meg egyes olyan passzusok, amelyek a Tarbay által gondozott kiadásban jelentősebb eltérést mutatnak az eredeti szövegtől. Jelen tanulmány tehát egyfajta betekintésként értendő egy folyamatban lévő vizsgálatba.

2. Eredmények

Az összehasonlítás folyamán számos kisebb-nagyobb eltérést tapasztaltam, összességében nagyobb mérvű beavatkozást, mint amit feltételeztem. A két szövegváltozatot párhuzamos táblázatba rendezve jól látható, alig van olyan szakasz, amely esetében ne történt volna a „gondozás” során valamilyen beavatkozás. Ennek alapvetően három típusa különböztethető meg, úgymint kihagyások, tartalmi változtatások és szintaktikai beavatkozások, amelyek esetenként egymással kombinálva is előfordulnak.

2.1. Kihagyások

A legszembeötlőbbek a kihagyások, amelyek mértéke egy-egy szótól tagmondatokon és rövidebb mondatokon át egészen hosszabb passzusokig is terjedhet. A kihagyások esetében részben díszítő jelzőket hagy el Tarbay vagy egy-egy olyan beékel-

⁶ A fordító neve itt pontos i-vel jelenik meg, tehát *Sárközy* György.

mondatot, amely terjengősnek hathat. A következő példákban a bal oldalon olvasható az eredeti, amelyben vastag szedéssel jelöltem a kihagyott részt, míg a jobb oldali oszlopban a Tarbay által gondozott szövegben szögletes zárójelbe tett három ponttal jelölöm a kihagyást, az esetleges változtatásokat pedig dőlt betűvel szedve.⁷

In einem Winkel des Hinterstübchens zusammengekauert, saßen Fritz und Marie, die tiefe Abenddämmerung war eingebrochen, und es wurde ihnen recht schaurig zumute, als man, **wie es gewöhnlich an dem Tage geschah**, kein Licht hereinbrachte. [249]

Frici és Marika a hátsó szoba sarkában kuporogtak, az alkonyi sötétség egyre mélyült körülöttük, s mivel *elfelejtettek* lámpát vinni nekik [...], inukba szállt a bátorságuk.

Az eredetiben szereplő utalás arra, hogy ezen a napon ez mindig így történt, egy egyszeri „elfelejtettek”-re módosul, ami első látásra nem tűnik kirívónak, de mint később látni fogjuk, illeszkedik egy tendenciózus kihagyási szokáshoz. Ugyanezen passzusban Sárközy fordításában is jelentkezik kisebb kihagyás helyileg hasonló hangsúlyvesztéssel – „s mivel ma még lámpát sem hoztak be” –, ugyanakkor ez nem vezet be semmiféle szisztematikus tendenciát (Hoffmann 1930: 133).

Da schlug Marie die **kleinen Händchen** vor Freude zusammen und rief: »Ach, was wird nur **Pate Droßelmeier** für uns Schönes gemacht haben.« [250]

Marika örömeiben összezsapta a [...] kezét, és fölkiáltott:
– Ó, vajon mi szépet csinálhatott nekünk [...]?

A kis jelzőt Sárközy is elhagyta, Tarbaynál a kicsinyítő képző és Droßelmeier megnevezése is teljesen eltűnik, holott Sárközynél csupán keresztapára rövidül (Hoffmann 1930: 133). A szövegkörnyezetből azonban egyértelmű, kire gondol Mari, a későbbiekben pedig Tarbay változatában is számos helyen *keresztapapa* megnevezéssel bukkan fel, tehát nem ideológiai okokból hagyja el. Ugyanakkor Droßelmeier leírásából kihagy minden szokatlan, elidegenítő elemet.

⁷ A hivatkozott példák esetében mindig az alábbi elektronikus változatokat használok: Hoffmann, E. T. A.: *Nussknacker und Mausekönig*. <http://www.zeno.org/nid/20005075009> (Letöltve: 07. 01. 2023), Oldalszámok: Hoffmann, E. T. A. 1963. *Poetische Werke in sechs Bänden*. Band 3, Berlin alapján. Az oldalszámokat szögletes zárójelben jelzem. Hoffmann, E. T. A.: *Diótörő*. Sárközy György és Juhász Andor fordítását gondozta Tarbay Ede. <https://mek.oszk.hu/00400/00404/00404.htm> (Letöltve: 07. 01. 2023). A MEK oldalán található elektronikus szöveg szövegezésében egyező a nyomtatott kiadvánnyal (Hoffmann 1979), tördelésében tér el, oldalszámokat pedig nem tartalmaz.

Droßelmeier war gar kein hübscher Mann, nur klein und mager, hatte viele Runzeln im Gesicht, **statt des rechten Auges ein großes schwarzes Pflaster** und auch gar keine Haare, weshalb er eine sehr schöne weiße Perücke trug, **die war aber von Glas und ein künstliches Stück Arbeit**. Überhaupt war der Pate selbst auch ein sehr künstlicher Mann, der sich sogar auf Uhren verstand **und selbst welche machen konnte**. [250]

Drosselmeier főtanácsos úr a legkevesbé sem volt szép ember. Inkább kicsi és sovány, arca csupa ránc, [...] s a feje egészen kopasz, ezért szép fehér parókat hordott [...]. Maga a kereszt-papa nagy mester volt, még az órákhoz is értett [...].

Ebben a passzusban három kihagyás is észlelhető. Először is a jobb szem helyén éktelenkedő fekete szemtakaró, majd az üvegparóka és végül Drosselmeier nemcsak javításra, de készítésre is kiterjedő órastudása esik a rövidítés áldozatául. Sárközy fordításában mind szerepelnek ezek a mese szempontjából kiemelő jegyek (vö. Hoffmann 1930: 133), amelyek Drosselmeiert egyrészt a fikción belül kirajzolódó reális és fiktív világ határán helyezik el,⁸ másrészt szimbolikusan megelőlegezik játékmesteri mivoltát is.

Szintén tendenciózus azon passzusok elhagyása, amelyek a karácsonyt mint keresztény ünnepet artikulálják.

So wußten die Kinder wohl, daß die Eltern ihnen allerlei schöne Gaben eingekauft hatten, die sie nun aufstellten, es war ihnen aber auch gewiß, daß dabei der liebe Heilige Christ mit gar freundlichen frommen Kindesaugen hineinleuchte, und daß, wie von segensreicher Hand berührt, jede Weihnachtsgabe herrliche Lust bereite wie keine andere. Daran *erinnerte* die Kinder, die immerfort von den zu erwartenden Geschenken wisperten, ihre ältere Schwester Luise, **hinzufügend, daß es nun aber auch der Heilige Christ sei, der durch die Hand der lieben Eltern den Kindern immer das beschere, was ihnen wahre Freude und Lust bereiten könne, das wisse er**

[...]

Idősebb nővérük, Lujza *azt mondta* nekik: ha a várható ajándékokról sugdosnak, [...]

⁸ A hoffmanni elbeszélte világok struktúrájának leírásához vö. Orosz (2006: 107–139), a *Diótörő* részletes elemzéséhez pedig Paksy (2010).

viel besser als die Kinder selbst, die müßten daher nicht allerlei wünschen und hoffen, sondern still **und fromm** erwarten, was ihnen beschert worden.
[251]

nem kell kívánni és remélni mindenféle, hanem csöndesen [...] várjanak arra, amit kapnak.

Ez az egyik legnagyobb mértékű kihagyások egyike. Témáját tekintve persze nem feltétlenül meglepő egy 1979-ben, a kádári rendszerben megjelent mese esetében, nyilván ideológiai elvárásoknak is meg kellett felelni a kiadás folyamán. Ettől a passzustól eltekintve egyébként néhány jelző megválasztásán túl, az eredeti műben sem hangsúlyos a keresztény vonal, sokkal inkább az ünnep pompája kerül az előtérbe, amelyet részletes leírások és apró részletek emelnek ki, esetenként közvetlenül az olvasót vagy a mese hallgatóságát szólítva meg. A Tarbay által gondozott változatban azonban az erre vonatkozó passzusok is rendre megrövidülnek. A mindenféle színes ajándékkal gazdagon megrakott karácsonyi asztalból csupán „idézd föl az utolsó [...] karácsonyi asztal emlékét, az ajándékokat” lett, a fenyőfáról lemaradt ebben a változatban a díszítés egy része, és még legalább további két helyen hagytak el részleteket, tompítva az eredetihez képest a leírásban a karácsony ragyogását és pompáját, illetve mérsékelve az ajándékok mennyiségét. Ugyanígy rövidített a szövegben Tarbay a *Babaország* című fejezetben is, amely az elbeszélés leginkább álomszerű része, de máshol is hasonlóan járt el, a *Győzelem* című fejezetben, amikor Marika lefekvés előtt kikészíti az éjjeliszekrénye szélére az egérkirály által követelt cukorbabáit és mézesbábjaikat, az orleans-i szűz figurájának említését kihagyja. Ugyanitt elhagyja a kincseitől való búcsúzkodás egy mozzanatát is:

Sie küßte den Schäfer, die Schäferin, die Lämmerchen und holte auch zuletzt ihren Liebling, das kleine rotbäckige Kindlein von Dragant, **aus dem Winkel, welches sie jedoch ganz hinterwärts stellte. Pachter Feldkümmel und die Jungfrau von Orleans mußten in die erste Reihe.** [296]

Este tehát – mint előzőleg nyaláncságait –, valamennyi cukorbabáját a szekrény elé tette. Sorra csókolta a pásztorfiút, pásztorleányt, barikákat, s végül kedvencét, a piros képű kis mézesbábgyerkőcöt [...].

Ugyanez Sárközynél ezúttal is teljes fordításban olvasható: „Sorra csókolta a pásztorfiút, a pásztorleányt, a barikákat s végül kedvencét, a pirosképű kis gyerkőcöt is előhozta a sarokból, ámbár igyekezett jó hátúlra rejteni. A majoros és az orleansi szűz került az első sorba.” (Hoffmann 1930: 176)

Marie a védtelen kisbabafigurát leghátulra, míg a majorost és az orleans-i szűzet legelőre helyezi, kimondatlanul bízva azok harci képességeiben. Tarbay ezzel szemben konzekvensen kihagyja az orleans-i szűz figuráját, talán úgy gondolja, a gyermek olvasók még nem rendelkeznek megfelelő történelmi ismeretekkel ahhoz, hogy felismerjék. Marie számára azonban akár példaképnek is tekinthetjük, hiszen a korábbi

nemi szerepsémáktól elrugaszkodva, a kezdetben babázó, a sérült diótörő figurát ápoló kislány maga is aktív részese lesz a harcnak és a csatának Diótörő harcképtelenségének idejére. Másrészt ez a kis óvó mozdulat is hiányzik a Tarbay által gondozott szövegből, amellyel Mari hátrahelyezi kedvencét. Ez sokkal életszerűbbé teszi a jelenetet, Tarbay azonban ilyen passzusokat is több helyen kihagyott, pl. amikor Frici, Mari testvére az egerek sorozatos pusztítását látva azt javasolja, hozzák fel a pék macskáját, amire Mari anyukája kacagva megjegyzi, mi mindent törne össze a macska. Hasonló atmoszférateremtő jellege van annak a kihagyott passzusnak is, amikor az első fejezetben a lehetséges ajándékokról gondolkodva Mari nem csupán tárgyilagosan megjegyzi, hogy a nagy babája ruhája folyton foltos, hanem még azt is hozzáteszi, hiába veszekszik vele ezért, mit sem ér. Olyan apró kedves, esetleg vidám, vicces részek kerülnek tehát kihagyásra, amelyek hol a gyermeki, hol a felnőtt perspektívát hangsúlyozva a szereplők derűs szemlélését teszik lehetővé az olvasók számára.

2.2. További beavatkozások

A kihagyások mellett jellemző a tulajdonnevek domesztifikációja, akár a magyar írásmódú változat használata – *Marie, Fritz, Luise* vs. *Mari, Frici, Lujza* –, akár azok helyettesítése által: Mari babái, *Mamsel Trutchen* és *Gretchen* Sárközy fordításában *Makrancos kisasszony* és *Manci* lettek. Utóbbit Tarbay kihúzta a történetből, a többi szereplő esetében átvette Sárközy elnevezéseit. Így járt el a második fejezet elején is, ahol az elbeszélő megszólítja olvasóit:

Ich wende mich an dich selbst, sehr geneigter Leser oder Zuhörer Fritz – Theodor – Ernst – oder wie du sonst heißen magst [252].	Hozzád fordulok most, nyájas olvasó, Ferenc, József, Károly, bárhogy hívjanak is.
---	--

Sárközy fordítása a nevek tekintetében teljesen azonos ezzel. A házasító névhasználat itt azonban csak részben konzekvens. Az első megszólított neve az eredetiben azonos Frici névével, aki az elbeszélés egyik mellékszereplője, Mari testvére. Ezt két, a diegézisen kívül eső név, jelesül Hoffmann két keresztnéve követi. Így egyrészt egyfajta átmenet képződik a diegézisen belüli és kívüli világ között, másrészt önmagára is referál a szerző. Ezekben a fordításokban mindkét funkció elvész. Ezen kívül főként a mondat szerkezeten változtatott Tarbay, a többsoros, sok esetben többszörösen összetett mondatokat igyekezett több rövidebb egyszerű mondatra tagolni, ami egyértelműen megkönnyíti a fiatal olvasók dolgát.

3. Következtetések

Összességében két tendencia fedezhető fel tehát a számos kihagyás és egyéb változtatás között. A kihagyások egy része az elidegenítő elemeket és a kádári Magyarországon nemkívánatos eszmei tartalmakat érinti. Szembetűnő azon passzusok törlése, amelyek a karácsonyt keresztény ünnepként jelenítik meg.

Leginkább a politikai rendszer függvényében értelmezendők ezek a változtatások, hiszen Tarbay Ede József Attila-díjas író, költő, műfordító, dramaturg közismerten vallásos volt. Ezt több vele készült interjúban is megerősítette (vö. Bozók 2013: 456; Csokonai 2015) és az a tény is emellett szól, hogy számos írását a *Vigilia* és az *Új Ember* katolikus folyóiratban, illetve hetilapban publikálta. Sokkal valószínűbb tehát, hogy kiadói kérésre hagyta el a korábbi fordítások „gondozása” során a keresztény ünnepre vonatkozó részleteket. A Wikipédia Tarbay-szócikke⁹ igen részletes adatokat közöl munkásságáról, mind dramaturgi, mind gyermekirodalmi szerzői, felnőtteknek szóló műveire, sőt esszéire, tanulmányaira és egyéb publikációira is kitérve. A hatalmas életműből most igyekszem a vizsgált kiadvány kapcsán legrelevánsabb két szegmensre, a gyermekirodalmi szerzői munkáira és a műfordításaira koncentrálni.

1960-tól jelentek meg gyermekversei különböző antológiákban a Móra Kiadónál, ’63-tól pedig önálló gyermekverskötetei, meséi, gyermekregényei és egyéb alkotásai is. Saját bevallása szerint a gimnázium utolsó két évében szerezte első műfordítói tapasztalatait, még hozzá németből Goethe- és Heine-versek fordításával (Bozók 2013: 453). A Wikipédia cikkében, amely jelölten nem teljes lista, 1958-as az első megjelent fordítás, később a *Jelenkorban* és az Európa Kiadó antológiáiban jelennek meg versfordításai, majd 1960-tól a Móra Kiadónál is. A fordítás felé részben kényszerűségből is fordult, 1960-tól pár évig hiába küldte meg verseit különböző folyóiratoknak (Bozó 2013: 455). Bart arra hívja fel a Kádár-korszak műfordításaival kapcsolatban a figyelmet, hogy főként a korszak elején nagy volt a fordítóhiány, így sok esetben a kiadók kénytelenek voltak olyan „megbízhatatlan” fordítókat alkalmazni (Bart 2002: 149), akik szerzőként nem publikálhattak. Amikor az 1979-es *Diótörő*-kiadás készül, Tarbay már több éve dolgozik a kiadónak, sőt legismertebb műve, a *Varjúdombi mesék* is itt jelent meg 1975-ben, így feltételezhető, hogy nem nyomta a vállát erős bizonyítási kényszer a korábbi *Diótörő*-fordítások gondozásakor, viszont jól ismerhette már a kiadói elvárásokat és a fordítók lehetőségeit.

Bart (2002) *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban* című munkájában több hasznos adalékot is találunk az akkori viszonyok megismeréséhez. Az 1949-es államosítás után megkezdődött egy centralizált és szakosított kiadói szerkezet létrehozása, amely fölé a Kiadói Főigazgatóságot rendelték. Így jött létre az 1955-ös átszervezési hullámban a szigorúan zárt profilú szakkiadókból álló rendszer. Ezen belül hozták létre az 1950-ben alapított Ifjúsági Könyvkiadó átszervezésével 1957-ben a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadót, amely méreteit tekintve alig maradt el az Akadémiai Kiadótól (Bart 2002: 55–58). A kiadók működését és feladatait egy 1960-ban kiadott dokumentum, *A Politikai Bizottság határozata a könyvkiadásról* jelölte ki. Ennek a) pontja többek között az ifjúsági irodalom remekeinek olcsó sorozatban való kiadására, b) pontja pedig „a könyvkiadás közvetett és közvetlen világnézeti-nevelési” feladatainak érvényesítésére szólít fel (Bart 2002: 61). A *Diótörőt* a Móra

⁹ Habár a Wikipédia továbbra sem tekinthető általánosan megbízható tudományos forrásnak, ebben az esetben hiánypótló a Tarbay-szócikk, máshol nem lelhető fel részletes információ munkásságáról.

Könyvkiadó 19 évvel később adta ki, akár azt is vélhetnénk, addigra már valamelyes enyhültek az ilyen irányú elvárások. Ezzel szemben az *MSZMP KB PB határozata művészeti életünkről* című 1977-es [...] dokumentum így figyelmezteti (sokadszor) az igazgatókat a kötelességeikre: „Az alkotóműhelyekben, a könyvkiadóknak, a szerkesztőségekben, a művészeti intézményekben – önállóságuk érvényesülésével egyidejűleg – növelni kell a vezetők személyes politikai felelősségét ...” (idézi Bart 2002: 66).

Ez lehet a magyarázat az egyéb kihagyásokra is, amelyeket a Sárközy-fordítás még híven tartalmaz. A *Diótörő* történetének keretét egyfajta polgári vagy akár nagypolgári karácsony adja, amelyet 1979-ben a kádári érában rendszeridegennek, éppen ezért kerülendőnek is tekinthettek, amelynek megjelenítése azonban az 1930-as évek polgári Magyarországon nem ütközött akadályba. Sárközynek tehát nem kellett a műfordítás akkoriban bevett normáin túl más szempontokhoz is alkalmazkodnia. Ezeket Radó Antal fogalmazta meg 1909-ben *A fordítás művészete* című munkájában. Felfogása az anyagi és alaki hűség szükségességéről, amin egyrészt gondolati és nem szó szerinti hűséget, másrészt a forrás- és a célkultúrában a forma által keltett hatás szempontjából értelmezett alaki hűséget ért, ma is érvényes (Radó 1909: 21, 36). Sárközy fordítása tartalmában és stílusában is hűségesebb az eredetihez. Ugyanakkor, mint fentebb kifejtettem, más lehetőségek és elvárások mentén hozták létre a Tarbay által gondozott kiadást. Érezhetően rövidítésre és egyszerűsítésre törekedtek a Móra Kiadó kifejezetten gyerekeknek szánt kiadásában, amely szignifikánsan rövidebb nemcsak az eredetinel, hanem Sárközy fordításánál is.¹⁰ Feltételezhető, hogy a számos kihagyás által az olvasandó szöveg mennyiségét szerette volna csökkenteni Tarbay és/vagy a kiadó, közelítve a könnyített olvasmányok koncepciójához, bár deklarátíve nem utal erre a kiadás. Jelen tanulmányban csak arra nyílt mód, hogy hipotetikus válaszokat adjunk arra a kérdésre, pontosan milyen koncepció mentén alakították ki a vizsgált szövegváltozatot. Ezek igazolásához fordítói és kiadói feljegyzések bevonására is szükség lenne, ha egyáltalán léteznek ilyenek. Szintén informatív, de ismét csak hipotézisek megfogalmazásának lehetőségével kecsegtet az első, Juhász Andor által készített fordítás vizsgálata. Végül, de nem utolsósorban Esterházy Dóra új fordításának vizsgálata adhat arra választ, hogyan változott a mű magyar fordítóinak attitűdje az első és az utolsó fordítás között eltelt mintegy 100 év alatt.

Irodalom

- Bart István 2002. *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bozók Ferenc 2013. [A Vigilia beszélgetése] Tarbay Edével. *Vigilia* 6, 447–456. http://epa.niif.hu/02900/02970/00874/pdf/EPA02970_vigilia_2013_06_447-456.pdf (letöltve: 2023. 08. 20.).

¹⁰ Sárközy fordításában 100 000 leütés körüli a terjedelem, az eredeti műé 120 000 körül van, a Tarbay-féle átdolgozásé pedig mindössze 80 000 körül.

- Buda Ferenc 2014. *Diótörő*. Budapest: Holnap. (E. T. A. Hoffmann meséje és Csajkovszkij balettműve alapján írta Buda Ferenc; rajz: Pásztóhy Panka.)
- Csokonai Attila 2015. „Van még a fiókban kiadatlan művem” – Beszélgetés Tarbay Edével. *Könyvhét online*. <http://www.konyv7.hu/magyar/menupontok/felso-menunusor/folyoirat/van-meg-a-fiokban-kiadatlan-muvm--beszelgetes-tarbay-edevel> (letöltve: 2023. 08. 20.).
- Csukás István 2021. *Diótörőcske*. Mesejáték. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus 2008. *Die Serapions-Brüder*. Hgg. von Wulf Segebrecht unter Mitarbeit von Ursula Segebrecht. Frankfurt/M.: Deutscher Klassiker Verlag.
- Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus 1963. *Nussknacker und Mausekönig*. <http://www.zeno.org/nid/20005075009> (Letöltve: 2023. 01. 07.). Oldalszámok: Hoffmann, E. T. A. *Poetische Werke in sechs Bänden*. Band 3, Berlin alapján.
- Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus é. n. *Diótörő*. Sárközy György és Juhász Andor fordítását gondozta Tarbay Ede. <https://mek.oszk.hu/00400/00404/00404.htm> (letöltve: 2023. 01. 07.).
- Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus 1930. *Brambilla hercegnő. Diótörő és egérkirály*. Ford. Sárközy György; bev. Pukánszky Béla. Budapest: Franklin-Társulat.
- Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus 1979. *Diótörő*. [Sárközy György és Juhász Andor fordítását gondozta Tarbay Ede]; [Balla Margit rajzaival]. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus 2018. *Diótörő és egérkirály*. Ford. Esterházy Dóra. Budapest: Ciceró Könyvstúdió.
- Gergely Erzsébet szerk. 1968. *Klasszikus német kisregények* [vál. Lator László]. Budapest: Magyar Helikon.
- Orosz Magdolna 2006. „Az utánzott idegen nyelvű kézírás”. *Mű és alkotás E. T. A. Hoffmann elbeszéléseiben*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Paksy, Tünde 2010. Ein Spiel mit und über Grenzen? Über E. T. A. Hoffmanns Nussknacker und Mausekönig. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica* tom. 15: fasc. 3. 429–446.
- Radó Antal 1909. *A fordítás művészete*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Varró Dániel 2020. *Diótörő*. Szegedi Katalin rajzaival. Budapest: Jelenkor Kiadó.
- W1. https://hu.wikipedia.org/wiki/Tarbay_Ede (letöltve: 2023. 08. 20.).